

УДК 330.111.4+332.1

Б.Г. Чемісов, канд. геогр. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ****Б.Г. Чемісов**, канд. геогр. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ
И РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ****Borys Chemisov**, PhD in Geographic Sciences

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

**THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND
REGIONAL ECONOMY**

Розглянуто різні трактування терміна «фактори розміщення виробництва». На основі здійсненого аналізу надано авторське розуміння факторів розміщення виробничого об'єкта і сформульовано визначення цього поняття. Викладено аналіз зв'язків факторів розміщення з техніко-економічними показниками підприємства, яке розміщується. Запропоновано трактування відмінностей змісту понять «фактори розміщення», «фактори регіонального розвитку» та «фактори регіональної організації виробництва». Обгрунтовано, що в регіональному аспекті природні та економічні умови і ресурси виступають у декількох ролях. З одного боку, вони являють собою фактори розміщення нових виробничих об'єктів, з іншого – поєднання умов та ресурсів у регіоні є одним з факторів регіональної організації виробництва поряд з його структурою, регіональними функціями, ринковими і державними регуляторами виробництва.

Ключові слова: фактори розміщення, умови та ресурси, техніко-економічні показники підприємства, фактори регіонального розвитку, регіональна організація виробництва.

Рассмотрены различные трактовки термина «факторы размещения производства». На основе осуществлённого анализа представлено авторское понимание факторов размещения производственного объекта и сформулировано определение этого понятия. Изложен анализ связей факторов размещения с технико-экономическими показателями размещаемого предприятия. Предложена трактовка отличий содержания понятий «факторы размещения», «факторы регионального развития» и «факторы региональной организации производства». Обосновано, что в региональном аспекте природные и экономические условия и ресурсы выступают в нескольких ролях. С одной стороны, они представляют собой факторы размещения новых производственных объектов, с другой – сочетание условий и ресурсов в регионе является одним из факторов региональной организации производства наряду с его структурой, региональными функциями, рыночными и государственными регуляторами производства.

Ключевые слова: факторы размещения, условия и ресурсы, технико-экономические показатели предприятия, факторы регионального развития, региональная организация производства.

The article deals with different interpretations of the concept “factors of production location”. Based on the analysis it is set forth the author understanding of factors of placing of production object and determination of this term is formulated. The analysis of connections of factors of location with the technical and economic indicators of the hosted company is expounded. Interpretation of differences of maintenance of concepts “factors of location”, “factors of regional development” and “factors of regional organization of production” is offered. The author considers that in the regional aspect the natural and economic conditions and resources play several roles. On the one hand they are the factors placing new production facilities, on the other - combination of terms and resources in a region is one of factors of regional organization of production along with his structure, regional functions, market and state regulators of production.

Key words: factors of accommodation, facilities and resources, technical and economic indicators of the company, factors of regional development, a regional organization of production.

Постановка проблеми. Фактори розміщення виробництва є однією з найважливіших проблем при локації виробничих підприємств. Обгрунтуванню оптимального варіанта розташування виробничих підприємств присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних учених, в яких аналізу факторів розміщення надається важлива роль. Нині в економічній літературі дефініції цього поняття мають різні трактування, що зумовлює певні відмінності в підходах під час розроблення методичного інструментарію щодо обгрунтування ефективності розміщення виробничих об'єктів та оцінювання розміщення продуктивних сил, яке склалося на сьогодні. Крім того, становить інтерес з'ясування ролі умов та ресурсів як факторів розміщення, так і фактора регіональної організації виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі, яка присвячена розміщенню виробництва, зазначається чисельність та велика різноманітність факторів розмі-

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

щення. Одні фактори впливають на розміщення будь-якого виробничого об'єкта, інші, діючи тією чи іншою мірою на розміщення одного підприємства, можуть не впливати на дислокацію іншого.

Наведемо як приклад два угруповання факторів розміщення. Перше міститься в анкеті, розісланій підприємцям Університетом штату Флорида [4, с. 20–21].

I. Ринкові фактори. А. Попит. 1. Зв'язок з ринком збуту. 2. Можливості розширення ринку збуту.

II. Фактори, що впливають на виробничі витрати. Б. Робоча сила. 1. Професійна організованість та активність працюючих. 2. Рівень заробітної плати. 3. Продуктивність праці. 4. Трудове законодавство штату. 5. Наявність робочої сили у штаті. 6. Можливість залучення робочої сили (включаючи фахівців) з інших штатів. В. Сировина і матеріали, паливо й енергія. 1. Ціни на сировину, паливо та енергію. 2. Тарифи на перевезення. 3. Наявність місцевої сировини та енергії. 4. Забезпеченість водою необхідної якості. Г. Інші витрати. 1. Рівень позичкового відсотка на капітал. 2. Наявність капіталу. 3. Тарифи на перевезення готової продукції. 4. Можливості для усунення виробничих відходів. 5. Кліматичні умови, що впливають на виробничі витрати. Д. Місцеві умови. 1. Соціальна інфраструктура (просвітництво, медицина, пожежна охорона, поліція і т. ін.). 2. Ставлення місцевого населення до будівництва цього об'єкта. 3. Структура і рівень місцевих податків. 4. Сприяння влади штату промислового будівництву.

III. Суб'єктивні чинники. Е. Суб'єктивні чинники. 1. Привабливість кліматичних умов. 2. Особисті міркування економічного характеру. 3. Особисті міркування позаекономічного характеру.

IV. Інші фактори (на розсуд фірми).

Інше угруповання включає такі типові фактори для виробничих (переробних) фірм [1].

1. Затрати на працю в регіоні: розмір заробітної плати; значущість профспілок; зміни заробітної плати; зміна значущості профспілок.

2. Доступність і продуктивність ресурсів у регіоні: доступність робочої сили; витрати на енергію; додана вартість; трудові втрати.

3. Фіскальна політика місцевих (регіональних) органів влади: зростання доходу на душу населення; податки; зміни в податках; ділова активність у регіоні; зростання дефіциту місцевого бюджету.

4. Затрати на регулювання зайнятості в регіоні: фонди соціального страхування; допомоги по безробіттю; середній розмір страхової суми; чисті виплати з фонду зайнятості.

5. Основні показники рівня життя в регіоні: освіта; прожитковий мінімум; громадський транспорт; медичне обслуговування.

Щодо дефініції факторів розміщення як наукової категорії слід зазначити, що в літературі з цієї проблеми немає єдиного тлумачення. Наявні визначення можна поділити на три групи.

Першу групу складають визначення широкого тлумачення, в яких під факторами розміщення розуміються будь-які обставини (причини, сукупність аргументів), що зумовили те чи інше рішення про розміщення [6, с. 286–287; 3, с. 624; 5, с. 20].

До другої групи входять визначення, в яких ключовими словами є «природні та економічні умови і ресурси». Відповідно до цього підходу факторами розміщення виробництва називають: «сукупність нерівнозначних ресурсів, під час використання яких проявляється відношення між цим об'єктом розміщення і територією, яке зрештою визначає оптимальну (раціональну) з позиції обраних критеріїв і поставленої мети локацію об'єкта» [2, с. 242]; «регіональні відмінності умов і ресурсів, природних та економічних (що виникли в результаті функціонування суспільного виробництва), необхідних для здійснення процесу розширеного виробництва, під впливом яких складається й удоско-

налюється територіальний поділ праці»; «найважливіші ресурси й умови промислового виробництва, які необхідні для випуску продукції і відрізняються суттєвою територіальною диференціацією (як за їх наявністю, так і за економічними показниками); «скупність численних різноякісних умов, ресурсів, передумов, потрібних для вибору місця розміщення або подальшого розвитку будь-якого соціально-економічного об'єкта з урахуванням його особливостей, виробничих критеріїв і поставленої мети» [8, с. 23–24]. У зарубіжних регіональних дослідженнях розповсюджено розуміння факторів розміщення як «територіально диференційованих природних, економічних та соціальних умов виробництва» [4, с. 15]. Нині в межах концепції сталого розвитку велика увага приділяється в дослідженнях стану навколишнього середовища як чиннику розміщення господарської діяльності [7, с. 142].

Третя група визначень сформована з урахуванням того, що до змісту поняття «фактори розміщення виробництва» включаються техніко-економічні параметри самого об'єкта, що розміщується, або тільки властивості наміченого до розміщення виробництва, які визначають міру важливості його «економічної близькості» до місця розташування певних елементів середовища [6, с. 286]. Також пропонується вважати оцінку умов та ресурсів одним з чинників розміщення. Міркування щодо оцінки умов та ресурсів як одного з факторів розміщення обґрунтовується тим, що вона залежить від методики її розрахунку, а зміна методики оцінювання окремих чинників призводить до необхідності перегляду прийнятого рішення.

Як впливає з викладеного, трактування змісту поняття «фактори розміщення» в сучасній літературі носить дискусійний характер і потребує подальшого розгляду. Крім того, потребує з'ясування зв'язків цього поняття з такими науковими категоріями, як «фактори регіонального розвитку» і «фактори регіональної організації виробництва».

Метою статті є визначення змісту поняття «фактори розміщення» та з'ясування ролі регіональних природних і економічних умов та ресурсів як факторів розміщення, факторів регіонального розвитку та регіональної організації виробництва.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що виробниче підприємство являє собою складну поліструктурну виробничо-економічну і соціальну систему. Відмінності у визначеннях підприємства обумовлюються різними аспектами його розгляду: юридичними, виробничо-технічними, організаційними, економічними, соціальними тощо. У контексті проблем розміщення під виробничим підприємством розуміють територіально цілісний компактний об'єкт, де виробляється і реалізується певна продукція. Особливістю цього визначення є висування територіальної ознаки (територіальної цілісності і компактності) як однієї з головних. Це важливо і під час дослідження питань територіальної організації виробництва регіону.

При локації виробничого об'єкта природні та соціально-економічні умови і ресурси виступають стосовно нього як зовнішні (екзогенні) причини, що впливають на його розміщення, у той час як техніко-економічні показники підприємства є його внутрішніми (ендогенними) характеристиками як конкретної виробничо-економічної системи. Техніко-економічні параметри і технологічні особливості будуть факторами розміщення в тому випадку, якщо вони є характеристиками діючих підприємств і впливають на вибір варіанта місцеположення нового об'єкта, який намічений до будівництва. Ця обставина має важливе значення під час проектування локальних територіально-виробничих утворень (локальних галузевих і міжгалузевих комплексів, виробничих кластерів, планувальних промислових вузлів) і регіональних виробничих циклів.

Становить інтерес аналіз зв'язків факторів розміщення з техніко-економічними показниками підприємства, яке розміщується. За наявних нині методик оцінювання умов і ресурсів та конкретних техніко-економічних показників підприємства, різні варіанти

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

його розміщення аналізують з метою визначення геоточки з найбільш оптимальним для цього об'єкта поєднанням умов і ресурсів, які і виступають факторами (причинами) розміщення підприємства саме в цій геоточці.

Серед техніко-економічних показників підприємства є такі, які показуючи ступінь використання підприємством тих чи інших умов і ресурсів (трудомісткість, матеріаломісткість, водомісткість, енергоємність і т. ін.), відображають тим самим значущість окремих умов і ресурсів як чинників розміщення. Наприклад, показник чисельності працюючих, який характеризує певною мірою трудомісткість підприємства, водночас відображає ступінь використання цим підприємством трудових ресурсів та їх вплив на його розміщення; показник витрати води (водомісткість) – ступінь використання водних ресурсів та їх вплив на розміщення підприємства; показник отримання та відправлення вантажів – ступінь використання транспортно-географічного положення та його вплив на вибір місця розташування підприємства тощо.

Конкретні величини цих показників є індикаторами інтенсивності використання підприємством регіональних умов та ресурсів і їх можна, на наш погляд, позначити як «пов'язані» з регіональними факторами розміщення.

Узагальнюючи викладене, під факторами розміщення виробничого об'єкта ми розуміємо поєднання природних і соціально-економічних умов та ресурсів у конкретній геоточці, яке оптимальне з погляду забезпечення організації випуску цього виду продукції відповідно до обраної технології її виробництва та отримання прибутку прийнятною для фірми величиною.

З цього приводу вбачається необхідним розглянути зміст понять «умови» і «ресурси». Слід зазначити, що в літературі з цієї проблеми немає єдиного тлумачення цих термінів. В одних дослідженнях під умовами розуміють і ресурси, в інших – їх розмежовують і здійснюють аналіз окремо. Ми дотримуємося тієї думки, що природні умови – це тіла і сили природи, які на цьому рівні розвитку продуктивних сил суттєві для життя і діяльності людського суспільства, але не беруть участь безпосередньо у виробництві. У фаховій літературі як виняток називають сільське і лісове господарство, рекреаційну діяльність, на які природні умови чинять безпосередній вплив.

Природні ресурси, згідно з зазначеним поглядом, представляють тіла і сили природи, які нині можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності. Використовуючи аналогічним чином критерій безпосередньої участі у виробництві, можна, на нашу думку, розмежувати соціально-економічні умови і ресурси.

У регіональному аспекті умови і ресурси виступають у декількох ролях. Коли йдеться про розміщення підприємства, то регіональні природні й економічні умови та ресурси виступають стосовно нього як фактори, що впливають на вибір його місцеположення. Для діючих у регіоні підприємств, а також у контексті розробок прогнозних варіантів розбудови економіки регіону природні та економічні умови і ресурси розглядаються як фактори його розвитку, а наявне їх поєднання в регіоні є одним з факторів регіональної організації виробництва.

Регіональна організація поряд з територіальною є, на наше переконання, одним з аспектів просторової організації виробництва. Територіальну організацію ми розуміємо як процес організації та самоорганізації територіально-виробничих утворень різних типів та видів, який здійснюється під впливом ринкового механізму та державних важелів регулювання, і результати цього процесу фіксуються на сьогодні у територіальній структурі виробництва.

Регіональну організацію виробництва доцільно розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні – це організація національної економіки як системи

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

взаємодіючих регіонів. У вузькому сенсі регіональна організація виробництва – це організація виробництва в окремих регіонах. З усієї множини галузей виробництва розміщуються і набувають розвитку в конкретному регіоні ті, для яких є необхідні умови, або, інакше кажучи, техніко-економічні особливості яких відповідають умовам і ресурсам регіону. При цьому напрями формування виробничої структури регіону тісно пов'язані з регіональними функціями виробництва: зовнішньою (участь у міжрегіональному поділі праці), внутрішньою (виготовлення і поставка на місцевий ринок, виходячи з наявних умов і ресурсів, конкурентоспроможної продукції для задоволення своїх виробничих потреб та потреб населення), а також внутрішньорегіональною ресурсною, яка проявляється у характері й інтенсивності використання тих чи інших умов та ресурсів регіону.

Таким чином, умови та ресурси регіону, структура і регіональні функції його виробництва перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії. Отже, виробництво регіону відповідним чином організоване: характерне для регіону поєднання умов та ресурсів і конкретні регіональні функції його виробництва визначають виробничу структуру. І, навпаки, ефективне здійснення виробництвом регіону регіональних функцій на базі його умов та ресурсів можливе при відповідній виробничій структурі.

Тому, на нашу думку, регіональна організація виробництва у вузькому сенсі (організація виробництва регіону) – це узгодженість та впорядкованість між собою виробничої структури, регіональних функцій та поєднання природних і економічних умов, ресурсів, яка досягається поєднанням дії ринкових та державних регуляторів.

У цій інтерпретації факторами регіональної організації виробництва поряд з регіональними функціями виробництва, його структурою, ринковими та державними регуляторами є також умови та ресурси території.

Висновки і пропозиції. Ускладнення питань обґрунтування розміщення продуктивних сил на сучасному етапі розвитку і трансформаційні аспекти просторової організації виробництва викликають необхідність активізації наукових досліджень щодо уточнення і конкретизації понятійно-термінологічного апарату системи регіонально-економічних наук. Повною мірою це відноситься до таких важливих наукових категорій, як «фактори розміщення підприємств», «регіональні фактори розвитку», «фактори регіональної організації», зміст яких було проаналізовано в цій статті. Результати таких досліджень сприяють більш ефективному вирішенню питань розміщення підприємств та проблем сталого розвитку регіонів, які є просторовим аспектом глобальної триєдиної концепції сталого розвитку.

Відповідно до викладеного дослідження фактори розміщення виробничого об'єкта – це поєднання природних і соціально-економічних умов та ресурсів у конкретній геоточці, яке оптимальне з позиції забезпечення організації випуску цього виду продукції відповідно до обраної технології її виробництва й отримання прибутку прийнятною для фірми величиною. Серед техніко-економічних показників підприємства, яке розміщується, є такі, що показуючи ступінь використання підприємством тих чи інших умов і ресурсів, відображають тим самим значущість окремих умов і ресурсів як чинників розміщення та їх можна позначити як «пов'язані» з регіональними факторами розміщення. Техніко-економічні параметри і технологічні особливості будуть факторами розміщення в тому випадку, якщо вони є характеристиками діючих підприємств і впливають на вибір варіанта місцеположення нового об'єкта, який намічений до будівництва.

Регіональна організація виробництва у вузькому сенсі (організація виробництва регіону) – це узгодженість та впорядкованість між собою виробничої структури, регіональних функцій та поєднання природних і економічних умов, ресурсів, яка досягається поєднанням дії ринкових та державних регуляторів.

У цій інтерпретації факторами регіональної організації виробництва поряд з регіональними функціями виробництва, його структурою, ринковими та державними регуляторами є також регіональні умови й ресурси території.

Список використаних джерел

1. *Акулич И. Л.* Пути совершенствования управлением производством в лёгкой промышленности [Электронный ресурс] / И. Л. Акулич. – М. : Лёгкая индустрия, 1980. – 160 с. – Режим доступа : <http://legkoprom.ru/index5-3.html>.
2. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
3. *География.* Современная иллюстрированная энциклопедия / редкол. : А. П. Горкин (гл. ред.) [и др.]. – М. : Росмэн-Прес, 2006. – 624 с.
4. *Горкин А. П.* География постиндустриальной промышленности (методология и результаты исследований, 1973–2012 годы) / А. П. Горкин. – Смоленск : Ойкумена, 2012. – 348 с.
5. *Іщук С. І.* Розміщення продуктивних сил (теорія, методи, практика) / С. І. Іщук. – К. : ЄУФІСМБ, 1999. – 185 с.
6. *Социально-экономическая география: понятия и термины : словарь-справочник* / отв. ред. А. П. Горкин. – Смоленск : Ойкумена, 2013. – 328 с.
7. *Стадницький Ю. І.* Стан довкілля як чинник розміщення господарської діяльності / Ю. І. Стадницький // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 142–148.
8. *Стеченко Д. М.* Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вікар, 2002. – 374 с.
9. *Чемисов Б. Г.* Проблемы теории и методики исследования территориальной организации промышленности региона (административной области) / Б. Г. Чемисов // Экономическая география : межвед. научн. сб. – К. : Изд. Киевского ун-та, 1978. – Вып. 24. – С. 48–55.
10. *Чемисов Б. Г.* Розміщення та просторова організація промислового виробництва і регіональна економіка: етимологія понять / Б. Г. Чемисов // Регіональна економіка. – 2011. – № 3. – С. 167–171.